

HOYTO–TAMIR (TAYHAR–ÇULUU) YAZITLARI

Erhan AYDIN*

Öz: Hoyto–Tamır veya Tayhar–Çuluu yazıtları adlarıyla bilinen bu metinler, orta Moğolistan’da, büyük bir kaya kütleli üzerindedir. Bu kaya kütleli üzerinde, Runik, Uygur, Soğd, Moğol, Phags–pa, Tibet, Arap gibi farklı alfabelerle yazılmış yazıtlar bulunmaktadır. İlk kez 1895 yılında W. Radloff tarafından yayımlanan runik harfli metinler üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu makalede runik harflerle yazılmış metinlerin yeni bir yayımı yapılmıştır. Makalede, bu metinler üzerinde daha önceden yapılan okuma çalışmaları değerlendirilmiş, okuma farklılıkları sayfa altlarında dipnot ile gösterilmiştir. Makalenin sonunda ise sözcük dizini bulunmaktadır.

Anabtar Sözcükler: Eski Türk Yazıtları, Runik Harfli Eski Türk Yazıtları, Hoyto–Tamır Yazıtları, Tayhar Çuluu Yazıtları.

Hoyto–Tamır (Tayhar–Çuluu) Inscriptions

Abstract: The inscriptions known as Hoyto–Tamır or Tayhar–Çuluu inscriptions are located on a huge rock mass in central Mongolia. On the same rock mass are the inscriptions written in different alphabets such as Runic, Uighur, Sogd, Mongolian, Phags–pa, Tibetan and Arabic. Several studies have been conducted on the Runic texts initially published by W. Radloff in 1895. The present article consists of a new transcription of the texts written with Runic letters. The article also evaluates the previous studies of transcription on these texts, differences in these transcription are indicated with footnotes. There is a word index appended to the article.

Keywords: Old Turkic inscriptions, old Turkic inscriptions in Runic letters, Hoyto–Tamır Inscriptions, Tayhar Çuluu Inscriptions.

Giriş

Runik harfli eski Türk yazıtları, ilk bulunduğu ve harflerin çözülüp de ilk yayımlandığı günden bu güne kadar dikkatleri hep üzerinde toplamıştır. Bu yazıtlarla, orta ve İç Asya ile ilgisi olan türlü milletler de kendinden izler aramak üzere, ilgilenmişlerdir. Bu nedenle eski Türk yazıtları üzerinde yapılan çalışmaların oldukça fazla olduğunu söylemek gerekir. Bu yazıtların en ünlüleri olan Köl Tegin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtları üzerinde yapılan çalışmaların sayısı diğer yazıtlara göre daha fazladır. Eski Türk yazıtlarının bulunduğu bölgelerde, gün geçtikçe yeni yazıtların bulunması, bu yazıtlara olan ilgiyi de arttırmaktadır.

Moğolistan, eski Türk yazıtlarının önemli bölgelerinden biridir. 145 civarında yazıtı barındıran bu bölge, Köl Tegin, Bilge Kağan ve Tonyukuk gibi çok satırlı ve ünlü yazıtları barındırmasıyla da ünlüdür. Hoyto–Tamır veya Tayhar–Çuluu yazıtları adıyla bilinen ve büyük bir kaya kütleli üzerinde bulunan metinler de Moğolistan’dadır. Aşağıdaki bölümlerde Hoyto–Tamır yazıtlarının, karşılaştırmalı

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Malatya/TÜRKİYE. E-posta: ayerhan@gmail.com

yeni bir yayımı dikkatlere sunulacaktır. Önceki yapılan yayımlardan farklı olarak her metinle ilgili yapılan yayım çalışmaları gösterilecektir. Her metin ayrı başlıkta verildikten sonra, elde bulunan mevcut görüntülerden hareket ederek runik metni, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine çevirisi verilecektir.

Yazıtların başında bulunan Mo kısaltması, Moğolistan yazıtlarının numaralandırılabilmesi ve mümkün olduğunca bu numaralarla anılması için kullanılmıştır. Moğolistan'da bulunan eski Türk yazıtları, ya Türkçe ya Moğolca ya da batı dillerindeki adlarıyla bilinmektedir. Bir yazıt için kullanılan birden fazla ad, doğal olarak yazıtların karışmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, bu satırların yazarının Moğolistan yazıtlarının envanter sorunlarını değerlendiren ve bir numaralandırma yapan makalesindeki numaralar temel alınmıştır. Bk. (Aydın 2015).

1. Hoyto–Tamır Yazıtları

Hoyto–Tamır veya Moğolca söyleyişle Tayhar–Çuluu yazıtları Moğolistan'ın Arkhangay aymak, İkhtamır sum'da bulunmakta olup Moğolların Tayhar–Çuluu adlandırması, yazıtları barındıran büyük bir kaya kütesinin adından kaynaklanmaktadır. Neredeyse, bölgede yaşamış bütün halklar tarafından çok çeşitli alfabelerle yazılar yazılmıştır. Tabii, bundaki en büyük neden, kaya kütesinin kutsallığı olmalıdır. Kaya üzerindeki alfabelerden bazıları şunlardır: Runik, Uygur, Soğd, Moğol, Phags–pa, Tibet, Arap vs. A. Badam'ın verdiği bilgiye göre, kaya kütesinin çeşitli yerlerinde iki yüz civarında yazıt bulunmaktadır ve bunlar fırça ve mürekkep ile yazılmıştır (2012: 61).

Hoyto–Tamır yazıtları, ilk kez, 1893 yılında D. A. Klementz'in aldığı 10 yazıtın kopyalarından hareket eden W. Radloff tarafından 1895 yılında yayımlanmıştır (1895: 260–268). Radloff'un yayımladığı bu 10 yazıt Hüseyin N. Orkun tarafından da yayımlanmıştır (1938: 105–117). Klementz kopyası bu 10 yazıt üzerinde S. Ye. Malov da çalışmıştır (1959: 46–54). Bu 10 yazıtın birkaçında bulunan tarih kayıtları L. Bazin'in, ünlü eserine almasına neden olmuştur (1991: 210–221). J. G. Granö tarafından alınan kopyalar ise, 1958 yılında P. Aalto tarafından yayımlanmıştır (1958: 62–76). Daha sonra H. Perlee tarafından alınan kopyalar yayımlanmış olup (Perlee 1960: 1–26), Rintchen'in de aldığı bazı kopyalar bulunmaktadır (Rintchen 1968: 34–36). S. Harcavbay'ın aldığı kopyalar ise Osman F. Sertkaya ve S. Harcavbay tarafından yayımlanmıştır (2001: 313–346). Son olarak A. Badam'ın Moğolca ve Türkçe yayımını anmak gerekir (2007: 68–75), (2012: 61–68).

Aşağıda bulunan sıra, önceki yayımcıların sırasından esinlenilerek oluşturulmuştur. Önceki yayımcıların çalışmalarındaki sayfa aralıkları ile yazıt numaraları yazıt başlığının altında bulunmaktadır. Yazıt metinleri verilirken önceki naşirlerin okumaları, dipnot ile sayfa altında gösterilmiştir. Buradaki kısaltmalar ise şu şekildedir:

- Aa : Aalto 1958.
B : Bazin 1991.
Ba : Badam 2007.
O : Orkun 1938.
R : Radloff 1895.
S–H : Sertkaya – Harcavbay 2001.

1.1. Mo 25. Hoyto–Tamır I

Runik harfli 3 satır. Aalto 1958: 72; Perlee: Yazıtın ilk iki satırı 8. yazıt olarak verilmiş; Sertkaya–Harcavbay 2001: 319.

𐰸𐰠<...>𐰢𐰠:𐰄𐰀> 1.

𐰶𐰤:𐰊D:𐰶𐰇𐰤 2.

𐰶𐰤:𐰨<...>𐰠𐰤 3.

1. uçub? agıt?<...>ga

2. yêrde yol bêriņ

3. In¹t¹p<...>z yêrim

1. <...>

2. yeryüzünde talih verin?

3. <...> yerim (yurdum)

1.2. Mo 26. Hoyto–Tamır II¹

Runik harfli 4 satır. Radloff 1895: 268; Orkun 1938: 115; Malov 1959: 53–54; Aalto 1958: 68; Perlee –; Rintchen 1968: 36, 3. resim; Bazin 1991: 217–219; Sertkaya–Harcavbay 2001: 320–321; Badam 2007: 73–74.

𐰶𐰤𐰤𐰤:𐰠𐰤:D𐰊𐰠𐰤:𐰶D:𐰠𐰠𐰠 1.

:𐰠𐰤D𐰤:𐰠𐰠𐰠𐰠𐰤𐰠𐰤:𐰠𐰠𐰠 2.

𐰶𐰤𐰤𐰠𐰠𐰠𐰠:𐰠𐰤𐰠:𐰠𐰠𐰠𐰠:𐰶𐰠DD:𐰠𐰠𐰠𐰠𐰠D>𐰠𐰠 3.

𐰶𐰤𐰤>𐰠𐰠𐰠𐰠𐰠:𐰠𐰠𐰠𐰠𐰠𐰠𐰠𐰠(?)(𐰠)𐰠𐰠 4.

1. bêçin² yıl yetinç³ ay⁴ bêş⁵ yêgirm⁶

2. ike⁷ bêş⁸ baluk(?)ka⁹ bartıg?¹⁰

3¹¹. kasuy?¹² kara başıg yaylat<d>ım küzte¹³ toñın¹⁴ taşka értim¹⁵

4¹⁶. toñın? It¹η a²ı¹⁷ barır men köñülüg?¹⁸ buy²ruk?¹⁹

1. Maymun yılının yedinci ayının on beşinde

¹ R, O X. yazıt; Ba 6. yazıt.

² R *pâçin*; O, B *piçin*; Ba *Biçin*

³ R *yâtinç*; O *yet . inç*; B *yettinç*

⁴ B *ây*

⁵ R, B -

⁶ R *yâgirmâ ...*; O *yîğir[m]*; B *yegirmikâ*

⁷ B *gâ-sıka*; Ba *iki*

⁸ Ba *geçig*; S-H *biçäg*

⁹ R *tabgaçka* (?); O, B *tabçağka*; S-H *baçağka*

¹⁰ Ba *baytag*

¹¹ R *yılka tokızınç ay kuşuy kara başıg bastım küztâ tabgaçta* (?) *öltimiz*; O *yılka tokusunç ay kuşuy kara başıg bastım*; *küzte tabç .. öltim*; B *yılnta toksunç ây pe-şuy kara başıg yâylatım. küztâ tabçağta tönçim*

¹² Ba *beş.. ay*

¹³ Ba *közte*

¹⁴ Ba *tanyın*

¹⁵ Ba *taş sis yetim*

¹⁶ R *ädgü ança ... sülâp yarımazun ...*; O *edgü . ança ... sülepe yorımazın*; B *ädgü ança*

¹⁷ Ba *ili*

¹⁸ Ba *künlüg*

¹⁹ Ba *Yarı*

2. Beşbalık'a ulaştık.
3. Kasuy'da? halkı yaylattım (yazı geçirttim), güzün Tonyın Taş'a (Hoyto-Tamir?) ulaştım.
4. <...> alıp giderim gönlü? buyruk?

1.3. Mo 27. Hoyto–Tamir III²⁰

Runik harfli 2 satır. Aalto 1958: 68; Rintchen 1968: 35, 5. resim; Sertkaya–Harcavbay 2001: 322; Badam 2007: 72.

D>>H:€Y#M? 1.
D>>H:Y>M4S 2.

1. *yüzlüg²¹ kunçuy*

2. *tarduş kunçuy*

1. Güzel prenses (?)

2. Tarduş prenses.

1.4. Mo 28. Hoyto–Tamir IV

Runik harfli 1 satır. Aalto 1958: 68; Sertkaya–Harcavbay 2001: 323.

※Xhıx:JxıYD4hA>²³ıq:4>A1:Y↑x#x 1.

başñk²k²r¹k²y¹çU kıştım?

1.5. Mo 29. Hoyto–Tamir V²²

Runik harfli 2 satır. Radloff 1895: 266–267; Orkun 1938: 114; Aalto 1958: 67; Rintchen 1968: 36; Sertkaya–Harcavbay 2001: 324.

※Xhıx:JxıYD4hA>²³ıq:4>A1:Y↑x#x 1.

JıYıD'ıAı:ı€x:ı>A:€xı€Yıx²⁴ıYıh 2.

1. *ben²⁵ b²ar²s²⁶ ap<a>²⁷ çor²⁸ eki²⁹ otuz yaşıma³⁰ bitidim³¹*

2³². *tölis bilge beg toñ begi katug³³ y¹érke³⁴*

1. Ben Bars Apa Çor(um). Yirmi iki yaşında yazdım.

2. (Ben) Tölis Bilge Bey, Tony begi(yim). Sert yere (yazdım).

1.6. Mo 30. Hoyto–Tamir VI

Runik harfli 6 satır. Aalto 1958: 67; Perlee 1960: 22, 1. yazıt; Rintchen 1968: 35, 1 ve 4, s. 36 2. resim; Sertkaya–Harcavbay 2001: 325–326.

ıH:ı€Yıxı'ıA>ıHı:ı#ıYııh 1.

²⁰ Ba 4. Yazıt

²¹ Ba *Yünlüg*

²² R, O IX. yazıt

²³ Aa :Yıığ

²⁴ Aa :ı'ı

²⁵ R -; O b.

²⁶ R, O -

²⁷ R, O -

²⁸ R, O -

²⁹ R *äki*; O *bir*

³⁰ R, O -

³¹ R *bäğkä anda täñri*; O *ğke anda teñ[ri]*

³² R *añça äldäbäri bilgä bäğ taçam ... tag yärkä*; O *nç [el] deberi bilğe beğ Taçam b. tag yirk[e]*

³³ S-H *tagay*

³⁴ S-H *irkin*

𐰃𐰏<...>𐰏𐰀𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏 2.
 𐰏𐰏𐰏𐰏<...>𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏 3.
 𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏 4.
 𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏 5.
 𐰏𐰏<...>𐰏𐰏𐰏<...>𐰏𐰏𐰏 6.

1. *teyr<i>ken alp kutlug bilge kan*
2. *öge tirig³⁵ begler bilgesin³⁶ üçün <...>in*
3. *alp atum³⁷ <...> köl tarkan beg k<...> begler*
4. *bir yëgirmike ay bir yañıka ayag? k²*
5. *otuz yaşımka alp kut<lu>g bilge kagan êlinte*
6. *tëgin <...> bars <...>d²g²*

1. Saygıdeğer Alp Kutlug Bilge Han
2. Öge(ler) ve diri (güçlü?) beyler bilge olduğu için <...>
3. Kahramanlık adım <...> Köl Tarkan Beg <...> beyler
4. On birinci ayın birinci günü saygı (?)
5. Otuz yaşımda Alp Kutlug Bilge Kagan ülkesinde
6. Prens <...> Bars <...>

1.7. Mo 31. Hoyto-Tamir VII³⁸

Runik harfli 4 satır. Aalto 1958: 69; Sertkaya-Harcavbay 2001: 327–328; Badam 2007: 71.

<...>𐰏𐰏𐰏𐰏: 𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏 1.
 : 𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏: 𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏 2.
 𐰏𐰏𐰏𐰏: 𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏 3.
 𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏 4.

1. *it³⁹ yıl altınç ay⁴⁰ êk[i] <...>⁴¹*
 2. *teyride kut bulmuş⁴² ✧ ötügen elinde*
 3. *4⁴³. <...> yëgen? êrkin? elimin törömün kañım? öñre*
 4. *k²<...>r²<...> kut teyrî kutlug bolzun*
1. Köpek yılının altıncı ayı? iki <...>
 2. Tengride Kut Bulmuş ✧ Ötüken yurdunda
 3. <...> (Ben) Yegen Erkin(?im). Yurdumu (ve) törelerimi, babam (?) önde(?)
 4. <...> kut, (ebedî) gök kutlu olsun.

³⁵ Ba *Ögirirg*

³⁶ Ba *bilgä*

³⁷ Ba *Alptum*

³⁸ Ba 2. Yazıt

³⁹ Ba *at*

⁴⁰ S-H *t[okuzunç ay]*

⁴¹ S-H *kök*

⁴² S-H *kul bolmuş*

⁴³ Ba *...qan atıg ...öntürdi öñrâ*

1.8. Mo 32. Hoyto–Tamır VIII⁴⁴

Runik harfli 4 satır. Radloff 1895: 264; Orkun 1938: 111; Malov 1959: 50–51; Perlee –; Sertkaya–Harcavbay 2001: 329–330.

<...>DJ:ǰhFǰ:NǰD:ǰ>ᐱ<...> 1.

ᐱXᐱYIᐱᐱ <...>ᐱᐱᐱ 2.

ᐱXᐱYIᐱᐱ <...>:ǰYᐱᐱ 3.

ᐱhᐱᐱD:ǰᐱǰᐱᐱᐱᐱᐱ 4.

1. <...> *tUk*⁴⁵ yılı? *yétinç*⁴⁶ ay <...>
 - 2⁴⁷. *érkin* <...> *tegres elimde*
 - 3⁴⁸. *k²g²l²nc*⁴⁹ <...>⁵⁰ *tegres*⁵¹ *elimde*
 4. *késre*⁵² *toguzunç*⁵³ *ayka értim*⁵⁴
1. <...> yılı yedinci ay <...>
 2. Erkin <...> Tegres yurduma
 3. ? <...> tegres yurdumda
 4. sonra dokuzuncu ayda ulaştım.

1.9. Mo 33. Hoyto–Tamır IX

Runik harfli 3 satır. Aalto 1958: 70; Sertkaya–Harcavbay 2001: 331.

<...>:ᐱᐱᐱ<...> 1.

<...>ᐱᐱᐱ<...> 2.

<...>ᐱᐱᐱ<...>ᐱᐱᐱ<...>ᐱ 3.

1. <...> *miz* <...>
 2. <...> *yıl* <...>
 3. <...> *r²* <...> *m* <...> *yèri* <...>
1. <...>
 2. <...> yıl <...>
 3. <...> yeri <...>

1.10. Mo 34. Hoyto–Tamır X⁵⁵

Runik harfli 1 satır. Radloff 1895: 263; Orkun 1938: 111; Malov 1959: 49–50; Aalto 1958: 70; Perlee –; Sertkaya–Harcavbay 2001: 332; Badam 2007: 71.

ᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱ

*yèrimin kut atı? erti er?*⁵⁶

⁴⁴ R, O V. yazıt

⁴⁵ R, O *kutu*

⁴⁶ R *yätinç*; O *yitinç*

⁴⁷ R *ärimiz ara ... älimdä*; O *erim . ara ilimd[e]*

⁴⁸ R 3. satır

⁴⁹ R, O *käglinç*

⁵⁰ R *tarkan atı*; O *tarkut*

⁵¹ R *biz türgäş sü*; O *biz Türgiş sü*

⁵² R, O *kisrä*

⁵³ R *togızınçı*; O *toguzınç*

⁵⁴ R *ärti*; O *er*

⁵⁵ R, O IV. yazıt; Ba 1. Yazıt

⁵⁶ R *ärim ara kut ärti alp är*; S-H *yerimen kut bir*; Ba *Erimen qut berti*

2. *türgüş⁵⁹ ēl⁶⁰*
3. *y^l<...>r^l⁶¹*
- 4⁶². *teñri <...>q⁶³*
5. *az?⁶⁴ <...>sü*
- 6⁶⁵. *baz? r^l<...>in⁶⁶*
- 6⁷7. ⁶⁸ *bolzun*

1. Yüz kahraman
2. Türgüş yurdu
3. <...>
4. (ebedî) gök <...>
5. az? <...> ordu
6. tabi? <...>
7. olsun

1.14. Mo 38. Hoyto–Tamır XIV⁶⁹

Runik harfli 6 satır. Radloff 1895: 261; Orkun 1938: 108; Aalto 1958: 74; Malov 1959: 47; Perlee –; Sertkaya–Harcavbay 2001: 337–338; Badam 2007: 73.

5. satırda *biz* sözcüğünün ardında bulunan işaret Radloff ve Orkun’ca *nt* harfi sanıldığı için *anda* biçiminde okunmuştur. Ancak işaret, damgaya daha çok benzemektedir.

1. :N>H^lH^lH^lH^l
2. N>H^lH^lH^lH^lD
3. 4>L Y^lY^lY^lY^l>X^lY^l
4. H^lH^lH^lH^lH^lH^lH^lH^l
5. H^lH^lH^lH^lH^lH^lH^lH^l H^lH^lH^lH^lH^lH^lH^lH^l
6. H^l>H^lH^lH^lH^lH^lH^lH^l

- 1⁷⁰. *in<i> öz inençü*
- 2⁷¹. *yılan <yıl> öz inençü*
3. *tarduş kül<i> çor^{72 73}*
4. *bêş balıka⁷⁴ barır*
5. *biz^{75 76} kutlug*

⁵⁹ R *türgäş*; O *Türgiş*

⁶⁰ R *äl*

⁶¹ R *yor(tp)*; O *yor*

⁶² Aa 2. Satır

⁶³ R *yarılka*

⁶⁴ R *azun*

⁶⁵ O *ü*

⁶⁶ R *buzır*

⁶⁷ R 7. satır: *ö ...*

⁶⁸ R 8. satır

⁶⁹ R, O I. yazıt; Ba 5. yazıt

⁷⁰ R *anözmnçö*; O *in öz inençü*

⁷¹ R *yıl ...*; O *y^l in öz inençü*

⁷² R *külçur*; O *Kül Çur*

⁷³ R (*birle*)

⁷⁴ R *balıkka*

6. *bolzun*

1. İni Öz İnençü
2. yılan yılında? Öz İnençü (ile?)
3. Tarduş Küli Çor
4. Beşbalık'a gider-
5. iz. Kutlu
6. olsun.

1.15. Mo 39. Hoyto-Tamir XV⁷⁷

Runik harfli 7 satır. Radloff 1895: 261; Orkun 1938: 109; Aalto 1958: 72; Malov 1959: 48; Perlee 1960: 23-24; Bazin 1991: 215-216; Sertkaya-Harcavbay 2001: 339-340.

1. 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚
2. 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚
3. 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰚<...>1: 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚
4. 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚
5. 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚
6. >>𐰆𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚
7. <...>𐰆𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚

1. *bəçin*⁷⁸ *yılka*
2. *tokuzunç*⁷⁹ *ay eki*⁸⁰ *yanıka*⁸¹
3. *bardımız p*<...>⁸² *bəş balıka*⁸³
4. *kutlug*⁸⁴ *alp yüzi*⁸⁵
- 5⁸⁶. *sün?*⁸⁷ *Ul*⁸⁸ *körki*⁸⁹

6. *bolzun*⁹⁰

7. *kutlug*⁹¹ *er*⁹²

1. maymun yılının
2. dokuzuncu ayının ikinci gününde
3. ulaştık <...> Beşbalık'a

75 R *mız*
 76 R, O *anda*
 77 R, O II. yazıt
 78 R *bäçin*; O, B *biçin*
 79 R, O *tokızınç*; B *tokkızınç*
 80 R, O -
 81 R -; O *ška*; B *altıka*
 82 B *pey*
 83 R *bäşbalıkka*; O *Bal[ıka]*
 84 R *kutlıg*
 85 R *yüz(i)*; O *yü.*; B *yüz*
 86 O *sü . r z u l k l . . k*
 87 B *sü*
 88 B *arızı ilip*
 89 R *kälsäkij*; B *kelgülük*
 90 R, O *anda*
 91 R *kutlıg*
 92 O *ir*; B *eriş*

4. kutlug Alp'ın yüzü
5. <...> güzelliği
6. olsun
7. kutlu asker

1.16. Mo 40. Hoyto–Tamır XVI⁹³

Runik harfli 4 satır. Radloff 1895: 265; Orkun 1938: 112; Malov 1959: 51–52; Perlee –; Bazin 1991: 214–215.

ᠰᠢᠨᠳᠤᠬᠤᠯᠤᠭᠠᠯᠤᠯᠤᠰᠤ 1.
ᠰᠢᠨᠳᠤᠬᠤᠯᠤᠭᠠᠯᠤᠯᠤᠰᠤ 2.
<...>ᠶᠢᠴᠢᠰᠢᠨᠳᠤᠬᠤᠯᠤᠭᠠᠯᠤᠯᠤᠰᠤ 3.
>ᠶᠢᠴᠢᠰᠢᠨᠳᠤᠬᠤᠯᠤᠭᠠᠯᠤᠯᠤᠰᠤ 4.

1. *yılan yıl on²unç⁹⁴ ayka⁹⁵*
2. *in<i>?⁹⁶ öz⁹⁷ inençü⁹⁸ beş⁹⁹ balıka¹⁰⁰*
3. *barır men^{1 101} <...> tegip¹⁰² ᠲ¹⁰³<...>*
4. *kut bulzun alı barzun¹⁰⁴*

1. Yılan yılının onuncu ayında
2. İni Öz İnençü Beşbalık'a
3. giderim. <...> saldırıp <...>
4. kut bulsun, alıversin.

1.17. Mo 41. Hoyto–Tamır XVII

Runik harfli 4 satır. Sertkaya–Harcavbay 2001: 342.

ᠰᠢᠨᠳᠤᠬᠤᠯᠤᠭᠠᠯᠤᠯᠤᠰᠤ 1.
<...> 2.
<...> 3.
<...> 4.

1. *sekiz? kut apa*
2. <...>
3. <...>
4. <...>
1. *sekiz kutlu? Apa?*
2. <...>
3. <...>
4. <...>

⁹³ R, O VII. yazıt

⁹⁴ R *onınç*

⁹⁵ O *ayk[a]*

⁹⁶ R -; O *in*

⁹⁷ R -

⁹⁸ R -; O *inençü*

⁹⁹ R *bäş*

¹⁰⁰ R *balıkka*

¹⁰¹ B *barır-man*

¹⁰² R *täg ...*; O *t*; B *anı yettiga*

¹⁰³ O *gelp*; B *ilip*

¹⁰⁴ R *bar(zun)*; B *bar*

1.18. Mo 42. Hoyto-Tamir XVIII

Runik harfli 1 satır. Sertkaya-Harcavbay 2001: 343.

ᠠᠵᠢᠨᠠᠵᠢ

kara tēgin

Kara prens.

1.19. Mo 43. Hoyto-Tamir XIX

Runik harfli 3 satır. Sertkaya-Harcavbay 2001: 344.

ᠬᠢᠳᠤ 1.

<...>ᠰᠢᠨᠢᠨᠢ 2.

<...> 3.

1. *yutuz*

2. *elgin s²b² <...>*

3. <...>

1. eş (zevce)

2. eliyle ? <...>

3. <...>

1.20. Mo 44. Hoyto-Tamir XX¹⁰⁵

Runik harfli 2 satır. Radloff 1895: 264-265; Orkun 1938: 112; Malov 1959: 51; Sertkaya-Harcavbay 2001: 345.

ᠠᠵᠢᠨᠠᠵᠢ 1.

ᠠᠵᠢᠨᠠᠵᠢ ᠡ ᠬᠢ ᠵᠢ 2.

ᠡᠸᠠᠨᠠᠵᠢᠨᠠᠵᠢ <...> 3.

1. <...>^l

2¹⁰⁶. *A z g² bēriṅ e*

3¹⁰⁷. <...> *y^ll^ls^lka beg*

1. <...>

2. ? verin!

3. ? bey

1.21. Mo 45. Hoyto-Tamir XXI¹⁰⁸

Runik harfli 1 satır. Radloff 1895: 265; Orkun 1938: 113; Malov 1959: 52; Sertkaya-Harcavbay 2001: 346.

ᠠᠵᠢᠨᠠᠵᠢ ᠠᠵᠢᠨᠠᠵᠢ <...> ᠠᠵᠢᠨᠠᠵᠢ <...>

<...> *arka? s²Ik^l 109 <...> m teṅrim*

<...> arka? <...> kutlum, azizim.

¹⁰⁵ R, O VI. yazıt

¹⁰⁶ R ... *anda biriṅä; O a. z. ḡ nd [a] birine*

¹⁰⁷ R ... *Yalsaka bāg; O yalsaka beḡ*

¹⁰⁸ R, O VIII. yazıt

¹⁰⁹ R *arkasiṅa; O arkasık[a]*

2. Dizin

al- almak.

a.-ı XVI/4

a.-ip II/4

alp kahraman; bir unvan.

a. VI/1, VI/3, VI/5, XIII/1, XV/4

alp kutlug bilge kagan kişi adı ve unvanı.

a. VI/1, VI/5

altınç altıncı.

a. VII/1, XII/2

apa kişi adı veya unvanı.

a. V/1, XVII/1

arka? arka.

a. XXI

at ad.

a.-ı X

a.-ım VI/3

ay ay, yılın on iki bölümünden biri.

a. II/1, VI/4, VII/1, VIII/1, XII/2, XV/2

a.-ka VIII/4, XVI/1

ayag? saygı, hürmet.

a. VI/4

balık kent.

b.-a II/2, XIV/4, XV/3, XVI/2

bar- varmak, ulaşmak.

b.-dımız XV/3

b.-ır biz XIV/4-5

b.-ır men II/4, XVI/3

b.-tıg II/2

b.-zun XVI/4

bars kişi adı parçası.

b. V/1, VI/6

bars apa çor kişi adı ve unvanı.

b. V/1

baz kişi adı?

b. XIII/6

beg bir unvan.

b. V/2, VI/3, XX/3

b.-i V/2

b.-ler VI/2, VI/3

ben 1. kişi zamiri.

b. V/1, XI/3

bêçin yıl maymun yılı.

b. II/1

b.-ka XV/1

bêr- vermek.

b.-iğ I/2, XX/2

bêş beş

b. II/1, II/2, XIV/4, XV/3, XVI/2

bêşbalık yer adı.

b.-a II/2, XIV/4, XV/3, XVI/2

bêş yegirmi on beş

b.-ke II/1-2

bilge bir unvan.

b. V/2, VI/1, VI/5

b.-sin VI/2

bir bir.

b. VI/4, VI/4

bir yegirmi on bir.

b.-ke VI/4

biti- yazmak, hâkketmek.

b.-dim V/1, XI/2

bol- olmak (yardımcı fiil).

b.-zun VII/4, XIII/7, XIV/6, XV/6

bul- bulmak.

b.-miş VII/2

b.-zun XVI/4

buyruk komutan.

b. II/4

çor yüksek bir unvan.

ç. V/1, XIV/3

elig el.

e.-in XIX/2

er adam; asker.

e. X, XV/7

er- imek fiili.

e.-ti X

êki iki.

e. V/1, VII/1, XV/2

êki otuz yirmi iki.

e. V/1

êl ülke, memleket.

ê. XIII/2

ê.-imde VIII/2, VIII/3

ê.-imin VII/3

ê.-inde VII/2

ê.-inte VI/5

êr- ulaşmak, vasıl olmak.

e.-tim II/3, VIII/4

êrkin kişi adı.

ê. VII/3, VIII/2

ıt yıl köpek yılı.

ı. VII/1

inençü bir unvan.

i. XIV/1, XIV/2, XVI/2

ini kişi adı parçası.

i. XIV/1, XVI/2

ini öz inençü kişi adı ve unvanı.

i. XIV/1, XVI/2

kagan kağan.

k. VI/5

kan han.

k. VI/1

k.-ıña XI/1

kañ baba.

- k.-ım VII/3
kara kara.
 k. II/3, XVIII
kara baş halk.
 k.-ıg II/3
kara tegin kişi adı ve unvanı.
 k. XVIII
kasuy ? yer adı?
 k. II/3
katıg katı, sert.
 k. V/2
késre sonra.
 k. VIII/4
kıy-? yapmak, etmek.
 k.-tım IV
köl bir unvan.
 k. VI/3
köl tarkan beg kişi adı ve unvanı
 k. VI/3
köñül gönül.
 k.-üg II/4
körk güzellik.
 k.-i XV/5
kunçuy prenses.
 k. III/1, III/2
kut talih, baht; kişi adı?
 k. VII/2, VII/4, X, XVI/4, XVII/1
kut apa kişi adı ve unvanı.
 k. XVII/1
kutlug kutlu, aziz; bir unvan.
 k. VI/1, VI/5, VII/4, XIV/5, XV/4, 7
kutlug alp kişi adı ve unvanı.
 k. XV/4
küz güz.
 k.-te II/3
küli bir unvan.
 k. XIV/3
küli çor bir unvan.
 k. XIV/3
küskü yıl fare yılı.
 k. XII/1
onunç onuncu.
 o. XVI/1
otuz otuz.
 o. V/1, VI/5
öge bir unvan.
 ö. VI/2
öñre önde, önce.
 ö. VII/3
ötügen Türk Kağanlıkları ile Uygur
 Kağanlığı'nın payitahtı.
 ö. VII/2
öz kişi adı parçası
 ö. XIV/1, XIV/2, XVI/2
sekiz sekiz.
 s. XVII/1
tarduş Tarduş(lar).
 t. III/2, XIV/3
tarkan yüksek bir unvan.
 t. VI/3
taş taş, kaya (yer adında).
 t.-ka II/3
teg- saldırmak.
 t.-ip XVI/3
tegres yer adı.
 t. VIII/2, VIII/3
teñri (ebedî) gök.
 t. VII/4, XIII/4
 t.-de VII/2
 t.-m XXI
teñriken kutlu, saygıdeğer.
 t. VI/1
tegin prens.
 t. VI/6, XVIII
tirig diri, canlı.
 t. VI/2
tokuzunç dokuzuncu. krş. **toguzunç**.
 t. XV/2
toguzunç dokuzuncu. krş. **tokuzunç**.
 t. VIII/4
toñ ?
 t. V/2
toñın yer adı parçası.
 t. II/3, II/4
toñın taş yer adı.
 t.-ka II/3
tölis bir boy birliği (kişi adında).
 t. V/2
tölis bilge beg kişi adı ve unvanı.
 t. V/2
törö töre, yasa.
 t.-mün VII/3
tün (kün?) gün.
 k. XII/4
türgüş bir boy, Türgeş.
 t. XIII/2
uç-? (sonsuzluğa) uçmak.
 u.-ub I/1
uruğu kişi adı.
 u. XI/2
uruğu yargan kişi adı ve unvanı.
 u. XI/2
utru karşı.
 u. XI/4
üçün için.
 ü. VI/2
üçünç üçüncü.
 ü. XI/3
yağı ayın ilk günlerine verilen ad.
 y.-ka VI/4, XV/2

yargan bir unvan. y. XI/2	yıl yıl. y. II/1, VII/1, IX/2, XII/1, XIV/2, XVI/1
yaş yaş, ömür yaşı. y.-ima V/1 y.-ımka VI/5	y.-ı VIII/1 y.-ka XV/1
yaylat – yaylatmak, yazı geçirtmek y.-<d>ım II/3	bêçin y. II/1, XV/1 ıt y. VII/1 küşkü y. XII/1 yılan y. XIV/2, XVI/1
yêgen bir unvan. y. VII/3	yılan yıl yılan yılı. y. XIV/2, XVI/1
yêgen êrkin kişi adı ve unvanı. y. VII/3	yol yol, (mec.) talih, şans. y. I/2
yêgirmi yirmi. y.-ke II/1–2, VI/4	yutuz eş, zevce. y. XIX/1
yêr yer; memleket, yurt. y.-de I/2 y.-i IX/3 y.-im I/3 y.-imin X y.-ke V/2	yüz I yüz (sayı). y. XIII/1
yétinç yedinci. y. II/1, VIII/1, XII/3	yüz II yüz, surat. y.-i XV/4
	yüzlüg güzel. y. III/1

Kaynakça

- AALTO, P. – G. J. RAMSTEDT – J. G. GRANÖ (1958), “Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei”, *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 60/7: 3–91.
- AYDIN, Erhan (2013), “Hoyto–Tamır (Tayhar Çuluu) Yazıtlarının Türkçenin Söz Varlığına Katkıları”, *Yalın Kaya Bitigi, Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, (Ed. Hatice ŞİRİN USER – Bülent GÜL) Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 147–152.
- AYDIN, Erhan (2015), “Moğolistan’daki Runik Harfli Eski Türk Yazıtlarının Envanter Sorunları ve Bir Numaralandırma Denemesi”, *Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya, Festschrift in honor of Mirsultan Osman on the Occasion of His 85th Birthday*, (Ed. Aysima Mirsultan – Mihriban Tursun Aydın – Erhan Aydın), Konya, Kömen, 53–73.
- BADAM Azzaya (2007), “Tayhar Çuluunu runi biçees”, *Acta Historica Mongolica*, 8/9: 68–75.
- BADAM Azzaya (2012), “Taikhar Çuluu Yazıtı”, *Türkbilig*, 2012-23: 61–68.
- BAZIN, L. (1991), *Les systèmes chronologiques dans le monde turc ancien*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MALOV, S. Ye. (1959), *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis’mennosti Mongolii i Kirgizii*, Moskva–Leningrad.
- ORKUN, Hüseyin N. (1938), *Eski Türk Yazıtları II*, İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- PERLEE, H. (1960), “Tayhir çuluu”, *Studia Arheologica*, 1/4: 1–26.
- RADLOFF, W. (1895), *Die alttürkische Inschriften der Mongolei*, St.–Petersburg.
- RINTCHEN, E. B. (1968), *Les designs pictographiques et les inscriptions sur les rochers et sur les stelles en Mongolie recueillis (Corpus Scriptorum Mongolorum)*, Ulaanbaatar.
- SERTKAYA, Osman F. – S. HARCAVBAY (2001), “Hoyto–Tamır (Moğolistan)’dan Yeni Yazıtlar (ön neşir)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı–Belleten*, 2000: 313–346.